

Капітоненко М.Г.*

«М'ЯКА СИЛА» У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

The article critically assesses the concept of soft power; defines its key features and ways of implying. It also stresses how important it is to understand the power of ideas and norms in current world politics. Analyzed through the lenses of social constructivism, soft power appears to be an affective tool in today's foreign policy arsenal.

«М'яка міць», «розумна влада», «влада ідей», «ніжна сила», «пряник», «м'яка сила» - ось неповний перелік варіантів перекладу українською мовою терміну soft power, запропонованого професором Гарвардського університету Дж. Наєм [1] наприкінці «холодної війни». Ця концепція, пізніше розвинута на тлі суттєвих трансформацій механізмів та рушійних сил світової політики, була своєрідною відповіддю на питання про те, якою повинна бути зовнішня політика США після тріумфальної перемоги у протистоянні із СРСР. Висновок, до якого прийшов Дж. Най, полягав у тому, що традиційна силова складова зовнішньої політики сучасної наддержави повинна бути суттєвим чином трансформована в бік «правильного» використання насильства та активнішого залучення до зовнішньополітичної стратегії ненасильницьких форм впливу. Концептуальною основою такої трансформації має стати поняття «м'якої сили». Коротко його розглянемо.

Сам термін «м'яка сила» несе в собі конструктивістські мотиви й завдяки цьому виводить дослідника за рамки традиційних підходів. Застосування привабливості, симпатій, трансформація бажань, інтересів та мотивації інших акторів передбачають мінливість, суб'єктивність реальності і, насамперед, - здатність цю реальність змінювати, нав'язуючи власні шляхи її розуміння та оцінки. М'яка сила – це здатність змінювати поведінку інших шляхом не прямого примусу, але розповсюджуючи на них свої цінності.

Визнання суб'єктивності та мінливості реальності, яка може слугувати джерелом сили одних та слабкості інших, спирається на філософію постпозитивізму, постструктуралізму та постмодернізму, зокрема на роботи Ж.Ф. Ліотара [2], Й. Хабермаса [3] та інших. З цих філософських позицій реальний світ виступає не об'єктивною даністю, але соціально відтвореною сукупністю уявлень, що змінюється і реконструюється шляхом комунікації. Кожен із акторів розуміє світ по-своєму, і спілкуючись між собою, вони зводять множину унікальних уявлень до декількох альтернативних, «соціально легітимних» інтерпретацій, які набувають статусу «реального порядку речей». Переважно спілкування відбувається із застосуванням мови, а тому реальність виявляється соціолінгвістичною конструкцією. Звідси висновок про те, що здатність впливати на процес соціального та лінгвістичного «творення» дійсності є потужним джерелом сили.

Це усвідомлювали видатні соціологи та політологи ХХ століття. В роботах М. Фуко [4], П. Бурд'є [5], А. Грамші [6] так чи інакше зачіпаються прояви сили, що не можуть бути зведеними до звичних військово-економічних. Спільним у цих роботах є визнання за

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

силою її соціальної ролі, обумовленості її використання нормами та процедурами соціальної легітимізації, неможливості відірвати силові атрибути від контексту соціального дискурсу, в якому вона реалізується.

В теорії міжнародних відносин весь цей апарат соціальної філософії потребував адаптації до реалій світової політики. Першим таке пристосування здійснив Дж. Най, вказавши не лише на особливості самої концепції «сили через привабливість», але й окресливши основні проблеми, пов'язані із її практичним застосуванням.

Дж. Най не відмовляється, за великим рахунком, від реалістичного бачення світової політики як переважно силового процесу. Однак один із основоположників неолібералізму вбачає деякі нюанси, що їх еволюція міжнародних відносин привнесла до світової політики. Серед них – ускладнення структур політичної взаємодії, розширення кола її елементів, а також зміна засобів, за допомогою яких актори досягають своїх цілей на міжнародній арені. Такі зміни невідворотно та суттєво розширюють поняття «сили». В рамках запропонованої теорії визначальною роллю наділяються пріоритети та мотиви міжнародних акторів, а точніше – здатність впливати на них непрямыми шляхами.

Як і для багатьох інших спроб вдосконалити розуміння сили, вирішальним поштовхом стала методологічна проблема. Неможливо «відчути» силу того чи іншого міжнародного актора, вимірюючи його ресурси чи спостерігаючи за зміною поведінки інших, в першу чергу тому, що ми часто не знаємо їхніх цілей та справжніх інтересів. Як можна зробити висновки про застосування сили у випадку, якщо той, до кого її застосовано, сам бажав отримати результат, якого від нього вимагали? Ця ситуація знайома навіть дітям – у казці Дж. Харріса «Братець Лис та братець Кролик» останній благає першого не кидати його у колючі хаші, сподіваючись потрапити саме туди. Оцінити тут співвідношення сил, спостерігаючи за результатом взаємодії двох персонажів, надзвичайно важко. Змінена поведінка, контроль над ресурсами – все це не заважає Кролику вміло використати контекст ситуації й змусити Лиса бажати того самого, чого хоче він.

В міжнародних відносинах таке теж трапляється. І численні теорії, побудовані на розумінні сили у міжнародній політиці виключно як примусу та контролю, нездатні пояснити результати таких ситуацій. Для виправлення цього недоліку Дж. Най пропонує додати до двох традиційних проявів сили – як-то використання загроз та обіцянок винагороди – третій: «залучення» інших до власних бажань [7]. Здатність «залучати» є основою м'якої сили держави.

Вже цей перший крок викликає запитання: а чи не є таке розширення поняття сили тавтологічним? Чи додає воно нового змісту до вже існуючих? Адже як використання примусу, так і винагорода («батіг і пряник») вже містять у собі «залучення» певним чином до виконання бажаних дій. Чим відрізняється спроба накинути власні бажання іншим від підкupu чи залякування?

З позиції теорії м'якої сили відмінність полягає в непрямому, іноді невлвовимому використанні моральних, ідеологічних, етичних або психологічних переваг для отримання доступу до впливу на пріоритети та мотиви інших міжнародних акторів. Сила в такому трактуванні наближається скоріше до таких понять як «привабливість», «симпатія», «авторитет», «харизма». Це дуже абстрактні, ефемерні феномени у світі міжнародної політики. Вони важко піддаються операціоналізації, що є ще одним важливим пунктом критики всієї теорії м'якої сили.

Але тим не менш, вважають її прихильники, природа сучасного світу робить можливим не лише використання таких речей як «авторитет» чи «симпатія» у політичних відносинах; але й дослідження закономірностей та природи такого використання. Це відбувається тому, що сучасний політичний світ дедалі більше нагадує за своїми ознаками соціалізовану систему, в якій є місце не тільки вертикальній ієрархії акторів, але й

розгалуженим відносинам на різних рівнях, в яких вплив «моральних» ресурсів та суспільної думки може іноді набувати критичного значення.

На думку Дж. Ная, «...можна залучити інших до того, щоб вони захоплювалися твоїми ідеалами та поділяли твої бажання. Тоді непотрібно витратити так багато на батоги та пряники, щоб зрушити їх у потрібному напрямку. Зваблення завжди більш ефективно ніж примус, а багато таких цінностей як демократія, права людини та особисті можливості, є дуже звабливими...» [8]

М'яка сила – це насамперед здатність робити так, щоб власні інтереси ставали, завдяки їхній моральній/культурній привабливості, інтересами інших; полегшуючи таким чином досягнення політичних цілей. Силові ресурси в такому випадку включатимуть культуру, політичні цінності та моральне підґрунтя зовнішньої політики держави. Спектр силових дій часто зображується теоретиками м'якої сили як відрізок, на кінцевих точках якого позначено «примус» та «залучення» як крайні випадки силової дії; мірою переходу від першого до другого форма сили змінюється від жорсткої до м'якої. Ресурси, на які спирається м'яка сила, включають цінності, що сповідуються державою, стандарти її внутрішньої політики та переважні форми ведення зовнішніх зносин.

Сила держави з такої точки зору визначається її здатністю розвивати та розповсюджувати власні цінності, культуру та ідеологію; участю у створенні та підтримці міжнародних режимів та організацій, що сприятимуть такому розповсюдженню; виробленням стандартів та норм міжнародної поведінки; привабливістю власного суспільства для іммігрантів тощо. Критерії, за якими можна виміряти м'яку силу держав, включатимуть, наприклад, кількість експортованих фільмів, музичних дисків та книжок та розмір аудиторії, яка їх дивиться, слухає або читає; кількість іноземних студентів; кількість туристів; кількість лауреатів Нобелівської премії і т.д. Звичайно, ці критерії нестрогі, і прямого зв'язку між цими кількостями та ефективністю зовнішньої політики немає; але вони дозволяють вхопити таке достатньо туманне явище як «міжнародний авторитет» країни. Застосування м'якої сили, свідоме чи ні, створює у світі образ держави, колективні уявлення про її можливі наміри та бажання. З них формується суспільна думка в різних частинах світу стосовно бажаності чи небажаності глобального лідерства держави, впливу зростання або зменшення її ролі у міжнародних справах, прийнятності ролі миротворця чи посередника. Іншими словами, світ не просто оцінює матеріальні можливості держави, як свого часу радили реалісти, але й сприймає щирість та корисність її намірів щодо їх використання.

Одне із найбільш цікавих та теоретично складних питань, пов'язаних із м'якою силою, стосується самої її основи – визначення природи та джерел привабливості. Проблема тут полягає в тому, що з одного боку привабливість ідей та цінностей багатьма дослідниками вважається об'єктивною – так, демократія та мир, приміром, мають подобатися всім та слугувати природними джерелами привабливості ідеології, що ставить їх за мету. Але з іншого боку, привабливість будь-чого є результатом процесу комунікації та обміну між акторами власними уявленнями про порядок речей, а значить – має природу соціального конструкту. А це означає, що об'єктивних цінностей немає, і привабливістю будь-яких ідей можна маніпулювати, збільшуючи або зменшуючи її за допомогою засобів комунікації. Від розв'язання цього теоретичного дуалізму залежить не тільки з'ясування чисто концептуальних питань – воно впливатиме на форми практичного використання ідей та цінностей у світовій політиці. Розповсюдження універсальних цінностей та ідеологічна пропаганда з метою зробити власні норми привабливішими – ці дві стратегії є підґрунтям зовсім різної політики.

Стосовно м'якої сили вникає й інший парадокс. Якщо завоювання привабливості відбувається шляхом переконання інших акторів в процесі комунікації, то воно, по суті, являє

собою нав'язування власної волі. «М'якість» сили в такому випадку зникає, розчиняється у технологіях примусу; а значить подекуди м'яку силу дуже важко відрізнити від жорсткої.

В основі всіх цих міркувань щодо цінностей й їхнього впливу лежить фундаментальне поняття «привабливості». Саме привабливість цінностей перетворює їх на джерело м'якої сили, і в цьому відношенні привабливість для м'яких форм впливу є аналогом примусу для жорстких силових ресурсів. В той же час самому поняттю привабливості явно бракує уваги з боку теоретиків силового мислення. Сам Дж. Най, наскільки можна зрозуміти, трактує це ключове поняття як природний досвід, завдяки якому людей приваблюють цінності космополітизму, демократії та миру [9], тобто визнає природний та об'єктивний характер привабливих цінностей. Але з іншого боку, він же вказує на те, що публічна дипломатія здатна змінювати вподобання людей [10], а значить привабливими цінності стають в ході суспільного спілкування, а отже є не природним, але соціальним явищем. Цей онтологічний дуалізм створює значні складнощі. Якщо привабливість цінностей має об'єктивний та природний характер то найбільш ймовірним напрямом розвитку людства є встановлення культурної єдності на основі «об'єктивно привабливих» цінностей. У випадку ж якщо привабливість соціально конструюється та змінюється – в міжнародній політиці відкривається культурний рівень постійного протистояння, в якому «привабливість» є тимчасовим результатом переважання того чи іншого способу творення соціолінгвістичної реальності.

На наш погляд, привабливість цінностей краще розглядати як соціально сконструйовану. В цьому випадку вдається уникнути численних парадоксів та протиріч, що виникають у випадку визнання природності привабливості та незмінності її основних рис та проявів. Основне з них полягає в тому, що за умови незмінних заданих культурних параметрів, суспільства не можуть спілкуватися між собою за допомогою аргументів – принаймні у Хабермасівському розумінні слова – оскільки аргументація потребує спільного погляду на реальність всіх учасників процесу комунікації. Об'єктивно заданий й незмінний набір культурних цінностей позбавляє учасників такого спілкування легітимності в очах одне одного. В цьому випадку зникає будь-яка потреба шукати чи створювати привабливі цінності – вони вже існують, і при цьому в кожного свої.

Натомість, якщо вважати привабливість продуктом соціальної взаємодії, то цінності – чи-то ліберальної демократії, чи-то релігійного фундаменталізму, чи-то будь-які інші, набувають привабливості шляхом постійної конкуренції альтернативних уявлень про реальність. Звідси випливає важливий висновок про те, що джерелом м'якої сили є не сповідування конкретного набору цінностей, але здатність постійно нав'язувати власні цінності іншим.

Частково й внаслідок цього знайти прямий зв'язок між м'якою та жорсткою силою держав часто буває проблематично. Наддержава у традиційному значенні може володіти незначними м'якими силовими можливостями, так як це було із Радянським Союзом періоду застою. І навпаки, малі держави часто здобувають великий авторитет завдяки численним ініціативам з розв'язання важливих глобальних проблем, участі у миротворчій діяльності або посередництву (Ватикан, Норвегія, Швеція, Нова Зеландія, Канада). В сучасному «соціалізованому» світі збільшенню м'яких силових можливостей сприяє участь у діяльності міжнародних організацій, особливо та, що позбавлена насильницької складової.

Із формами впливу силових ресурсів, таких як, приміром, культурна привабливість, на політичні процеси можна сперечатися. Теорія м'якої сили виходить із того, що завдяки привабливій культурі (зокрема, поп-культурі) держава може впливати на суспільну думку в інших країнах, таким чином визначаючи й систему їхніх державних пріоритетів. Але

здатність здійснювати такий вплив настільки залежить від різноманітних обставин, що зміст її майже повністю втрачається. Наприклад, традиційний набір західної масової культури зближує світобачення американців та європейців, але разом з тим розширює прірву між сприйняттям європейців та мусульман. Політичний ефект зближення у першому випадку залишається сумнівним, а втрати у другому – очевидними. Врешті решт, неможливо сподобатися усім. А значить, культура кожної країни одночасно викликати симпатії одних людей, байдужість других та відразу третіх; причому лінії розподілу проходять скоріше не кордонами держав, а межами різних суспільних груп. До того ж культурна привабливість має, так би мовити, історичну глибину – традиції, здобутки та цінності, закладені у минулому – а значить не завжди піддається швидкій трансформації для політичного використання. Німецька філософія чи італійський живопис апелювати до естетичних почуттів людей незалежно від поточної зовнішньої політики Німеччини чи Італії. І навпаки: держави, позбавлені глибоких історичних культурних традицій не зможуть їх створити за декілька років.

Звичайно, здебільшого під культурними основами м'якої сили розуміють не класичну філософію чи живопис, але масову культуру. Масова культура орієнтована на широкі верстви споживачів, вона включає в себе кіно, музику, літературу, фотографію та ін. Як правило, переможцем у змаганні масових культур стає не виробник більш якісних носіїв цієї культури, але той, хто здатен швидко продукувати будь-які носії, поширювати їх та рекламувати. Тобто змагання дещо переходить із культурної сфери до сфери виробництва. Тим не менш, переможці у такій «гонці культурних озброєнь» отримують можливість впливати на вподобання, інтереси та реакції публіки далеко за межами власних державних кордонів. Чи трансформується такий вплив у політичні можливості?

Відповідь, на нашу думку, є ближчою до «ні». Культурний вплив залишається надто ефемерним, а до того ж майже не залежить від волі держав. Як тільки виробництво кінофільмів, книжок чи музики стає підконтрольним державі – воно втрачає будь-яку цінність як м'який силовий ресурс. А якщо монополії держави немає – виникає різноманітність, з якої дуже важко вивести якийсь узагальнюючий культурний портрет суспільства. Голлівудські фільми за останній рік, приміром, продемонструють десяток різних «Америк», враження від яких буде надто суперечливим щоб сформувати та пропагувати американський спосіб життя за кордоном. Проблема полягає ще й у тому, що сучасний світ є мінливим. В ньому дуже мало ідей мають довге життя. Більшість їх, окрім найбільш фундаментальних, піддаються постійній критиці та часто відмирають, змінюючись іншими. З цієї причини позиції «морального авторитета» стають надто хиткими, а їх володар ризикує дуже швидко перетворитися на ретрограда та апологета «вчорашніх цінностей».

Експлуатація внутрішнього політичного ладу в контексті м'яких силових можливостей є, здається, більш перспективною. В основі її лежить ідея про взаємозв'язок та переплетіння внутрішньої та зовнішньої політики у міжнародних відносинах. В принципі, постулат класичного політичного реалізму про відокремленість цих двох царин вже мало хто захищає. Справа не лише у тріумфі ліберальних цінностей наприкінці 1980-х років, але й у самій природі взаємозв'язків між суспільствами. Для них характерна прискіплива увага до внутрішньополітичних подій, практики та звичаїв; на основі цього будуються ідентичності, а держави стають «своїми» чи «чужими». Деякі із внутрішньополітичних принципів закріплені у міжнародно-правових документах, таких як, приміром, Загальна декларація прав і свобод людини; що надає вже інституціональні можливості для перетворення внутрішньополітичних цінностей держав на механізм здійснення силової політики.

Захищаючи певні соціальні чи правові стандарти вдома, держава примножує свій моральний авторитет; порушуючи ці стандарти, вона викликає критику та осуд з боку світового співтовариства та громадськості. В сьогоденні світі сформувався з цього приводу деякий консенсус. Практикуючи апартеїд, геноцид, систематичні репресії, етнічні чистки чи порушення прав людини, сучасна держава навряд чи здобуде моральне визнання, а отже послабить власні позиції на світовій арені. І навпаки: дотримуючись принципів верховенства права, захищаючи права етнічних меншин чи створивши гармонійний внутрішньополітичний устрій, можна впливати на події і процеси, що, здавалося б, знаходяться поза межами впливу.

Можливо, із часом така закономірність поступиться місцем іншій. Політичні вподобання та норми є так само мінливими як і культурні стереотипи. Але на сьогодні і, ймовірно, як мінімум на середньострокову перспективу, міжнародна система винагороджуватиме сучасні демократії додатковими силовими можливостями. Частково із цим пов'язана четверта хвиля демократизації, а також прагнення ряду країн, зокрема й України, приєднатися до високих демократичних стандартів.

Це стосується й зовнішньополітичної практики. Вона так само може слугувати джерелом м'якої сили або слабкості. Механізм її дії також заснований на впливі на суспільну думку. Систематичне використання погроз, односторонніх дій, надмірної сили або ультиматумів у зовнішній політиці різко зменшує можливості держави використовувати силу морального авторитету, як це було із США під час війни у В'єтнамі або внаслідок Іракської кампанії, що триває. Натомість мирна зовнішня політика із тривалими традиціями консенсусного розв'язання протиріч; активна участь у подоланні основних глобальних загроз; а також схильність до прийняття колективних рішень підсилюють позиції держав у сучасному соціалізованому світовому суспільстві.

Сукупність традицій зовнішньої політики часто називають «стратегічною культурою». Це – система цінностей, практик та поглядів стосовно основних зовнішньополітичних дилем; своєрідний світогляд, який держава розвиває щодо міжнародної політики. Стратегічна культура містить відповіді на ціннісні питання, наприклад, про межі застосування насильства у міжнародних конфліктах, співвідношення цілей та засобів, ціну людського життя тощо. Будучи макросоціологічною категорією, стратегічна культура, звичайно, не впливає вирішальним чином на політику держави, але вона містить саме ті елементи м'якої сили, на яких ґрунтується імідж держави. Саме вона змушує нас вважати, приміром, італійців – авантюристичними, німців – методичними, американців – зверхніми, французів – волелюбними тощо. Сама наявність стратегічної культури вимагає певної історичної традиції здійснення зовнішньої політики, а тому нею володіє не кожна держава, і, відповідно, не для кожної держави стратегічна культура може стати джерелом м'якої сили. Крім того, частіше стратегічна культура формується й справляє вплив на зовнішню політику в великих державах, які мають у власній зовнішній політиці елементи месіанства. Часто стратегічна культура співвідноситься із ключовими елементами національної (або наднаціональної) ідентичності, являючи собою більш строгий та науково обґрунтований аналог концепції менталітету. Так чи інакше, стратегічна культура формує, до певної міри, м'які силові можливості сучасної держави.

Дослідження м'якої сили рано чи пізно зустрічаються із методологічними проблемами вимірювання. На відміну від звичайної, м'яку силу неможна виміряти. Періодичні заміри суспільної думки не дають скільки-небудь чіткої картини, а наведені вище критерії не можуть гарантувати вичерпності оцінок. Точність оцінки м'якої сили різних держав неможна навіть наблизити до точності оцінок співвідношення «жорстких» сил. А значить, неможна вести мову про звичні «силову рівновагу», «гегемонію» чи «перетікання сили». Неможна також встановити компліментарність різних форм сили; або дати зміс-

товні рекомендації щодо того, якою повинна бути стратегія держави, коли доводиться обирати між тим, яку з форм сили нарощувати коли неможливо наростити обидві.

Незважаючи на ці методологічні недоліки, концепція м'якої сили набуває популярності. Головна причина цього полягає, на нашу думку, в характері сучасного політичного статусу США в міжнародній системі. Період американського домінування за основними показниками могутності досі триває; а зміст і форми американської зовнішньої політики час від часу змінюються. Якби ці зміни відбувалися за умови жорсткої конкуренції, наприклад, в рамках силової рівноваги, їх можна було б пояснити стримуючою дією сил інших. За теперішніх же умов таке пояснення є слабким та непереконливим. Натомість корисніше буде шукати мотиви змін американської політики у співвідношенні власних американських компонентів могутності. До того ж, посилення на м'яку силу дозволяє перекладати суспільне незадоволення односторонньою політикою США мовою політологічних концепцій.

М'яка сила за цих умов слугує тією додатковою перемінною, що дозволяє оцінити динаміку американської зовнішньої політики. На відміну від жорсткої сили США, вона змінюється швидко. Періоди зовнішньополітичних невдач позначаються зменшенням авторитету США, а тріумфи приносять його зростання. Американське академічне середовище помічає ці зміни, які неможливо пояснити за допомогою традиційних силових міркувань; а концепція м'якої сили стає ефективним рятувальним засобом у справі аналізу стратегічних змін американського зовнішньополітичного курсу.

Але це не означає, що м'яка сила стосується лише США чи виключно постбіполярного світу. Вже у міжнародних системах Стародавнього світу встановлення гегемонії, хоча б і обмеженої географічно й функціонально, супроводжувалося поширенням цінностей, релігії, звичаїв потенційного гегемона [11]. Вавилоняни насаджували власних богів у захоплених державах-містах Месопотамії; асирійці розповсюджували власні міфи; Афіни поширювали демократичний лад, що сприяв їхнім зовнішньополітичним цілям; Римська імперія систематично будувала єдиний інформаційний простір на величезних захоплених територіях. Приклад Афін є надзвичайно цікавим у цьому контексті, оскільки логіка поширення демократії (у формі, що існувала на той час) збігається із сучасним трактуванням того, як внутрішньополітична практика може сприяти досягненню стратегічних зовнішніх цілей. Встановлення нових демократичних режимів було тотожним розширенням сфери впливу Афін у Стародавній Греції; а їх повалення означало зміцнення позицій Спарти. Елементи м'якої сили використовував і Олександр Македонський, набуваючи таким чином легітимності на захоплених територіях. Його експеримент із «цивілізаційним змішуванням» еллінів та персів також можна оцінювати як спробу «змусити інших бажати того самого», чого бажав і він. Військові походи й поширення власної ідеології йшли поруч із часів створення перших імперій у Східному Середземномор'ї X ст. до н.е., досягнувши кульмінації у політичній практиці Римської імперії, особливо на пізніх етапах її існування, коли дефіцит військової переваги компенсували спробами використати нову ідеологічну систему – християнство – в інтересах супердержави. У Середньовіччі така практика збереглася, надто у політиці Візантії, пізнього Арабського халіфату та, особливо, - Папського престолу. Чим ближче до наших часів, тим, в цілому, більш витонченими та комплексними ставали спроби спиратися на м'які силові ресурси. XIX століття – епоха націоналізму в Європі, та XX століття – століття боротьби ідеологій – засвідчили те, що, власне, без ціннісної, часом месіанської, складової стати великою держава вже не може.

У постбіполярному світі цей принцип діє. Більше того, його дія підсилюється тим фактом, що найбільш розвинуті держави перейшли у стадію т.зв. «інформаційного суспільства», для якого характерною є виключна роль інформації в усіх ключових сферах суспільного життя – політичній, економічній, культурній. Інформація набуває функції по-

літичного ресурсу, джерела економічних прибутків та фактору, що формує культурні комплекси. В результаті цього здатність створювати, обробляти, розповсюджувати інформацію набуває безпрецедентно великого значення. Це помітно хоча б з тієї ролі, що відіграють у сучасних розвинених суспільствах технології комунікації (Інтернет) чи обробки інформації (операційні системи). Сказане справедливе й для царини міжнародної політики. Якщо раніше ключовими джерелами сили виступали населення, територія, зброя чи промисловий потенціал; то сьогодні дедалі більшого значення набувають технології та доступ до інформації. Заради цього насамперед вдосконалюються системи озброєнь, стаючи все більш «далекозорими» та точними; запускаються нові супутники; розробляються технології управління та стеження за потоками інформації у найрізноманітніших джерелах. Якщо контроль над інформацією стає важливим силовим ресурсом, то силова політика й справді ставатиме «м'якішою», оскільки для посилення такого контролю жорсткі військові засоби або економічний тиск не є настільки ефективними як, скажімо, для встановлення контролю над територією. Стереотипи, міфи, культурні норми та ідеологічні принципи стають набагато більш привабливими засобами.

М'яка сила у сучасному світі застосовується паралельно із звичайною, «жорсткою», формуючи ще один вимір структури сьогоднішньої світової політики. Стосовно параметрів цього виміру оцінки розходяться, і розходження ці ускладнюються тими труднощами в оцінках, про які ми вже згадували. В результаті діапазон цих оцінок є достатньо широким: від констатації «кінця історії» внаслідок остаточної та тріумфальної перемоги ліберальної ідеології до підкреслення плюралізму ідеологій та культур у сучасному світі та загострення боротьби між ними [12]. Як бачимо, у сфері м'якої сили також є власні прихильники «гегемонії» та «силової рівноваги».

Поряд із поняттям м'якої сили останнім часом застосовується також концепція розумної сили (smart power) [13]. Під розумною силою мається на увазі спосіб об'єднати м'які та жорсткі силові ресурси в рамках єдиної стратегії. При цьому «розумність» сили проявляється у здатності гнучко застосовувати різні групи ресурсів задля досягнення специфічних цілей. Для цього, в свою чергу, потрібно врівноваження жорстких та м'яких силових ресурсів, вибірковість їхнього застосування та взагалі подолання цього поширеного протиставлення.

Увага до концепції розумної сили пояснюється здебільшого помилками адміністрації Президента Дж. Буша-молодшого, що призвели до неефективного використання силових ресурсів обох типів. Природно, витоки цієї неефективності пояснювалися багатьма не як наслідок дефіциту ресурсів, а як невміле, нерозумне їх використання. Відповідно, розумна сила насамперед має на меті оптимізацію американської зовнішньої політики, гармонізацію та взаємозв'язок використання військових, економічних засобів та дипломатії.

Крім цього автори концепції звертають увагу на те, що в світі діють довгострокові тенденції, що створюють попит на розумну силу. Основною з них є перехід найбільш впливових держав до постіндустріальної фази розвитку, яка характеризується високою питомою вагою інформації та знань у структурі силових ресурсів. Іншими словами, світ стає розумнішим, а тому потребує нових підходів до використання сили у міжнародній політиці.

Вирішальну роль у формуванні сучасного контексту реалізації м'якої сили відіграє процес глобалізації та «ущільнення» політичного простору світу. Міждержавні відносини дедалі активніше доповнюються транснаціональними, такими що виходять за межі юрисдикції держав, і стають, фактично, відносинами між суспільствами. Із 1970-х років картина світової політики змінюється радикальним чином: множаться та активізуються неурядові міжнародні організації, транснаціональні корпорації, численні рухи та об'єднання. Це не просто розширює мережу міжнародних відносин, але робить їх багаторів-

невими, при чому всі рівні пов'язані між собою. За таких умов вміння використовувати м'який вплив на прийняття різноманітних рішень на численних рівнях часто набуває вирішального значення. Окрім цього стрімко зростає роль комунікацій. Ефективне використання м'якої сили стає можливим не тоді, коли держава набуває «правильних» ціннісних установок, але коли вона може ефективно донести власні цінності до відомих інших. Вихід м'якої сили на передній план світової політики є наслідком настання інформаційної ери. Саме розвиток інформаційних технологій, який зробив процес комунікації дешевшим, доступнішим та фізично й технологічно легшим, надав таких великих можливостей м'яким формам впливу.

На початкових етапах існування Вестфальського світу міжнародні відносини фактично були сукупністю зовнішньополітичних практик декількох великих держав. В основі цих практик лежали схожі цілі, достатньо вузькі; державами використовувалися стандартні прийоми для їх досягнення. Основні зовнішньополітичні дилеми вирішувалися або на полі бою, або на дипломатичних конгресах. Однак еволюція міжнародних відносин кардинально змінила цю картину. Вже у XX столітті в сферу порівняно простих силових розрахунків втручаються ідеологія, масова культура, економічна взаємозалежність та глобалізація. Глобалізація, під якою можна розуміти узагальнену назву цих тенденцій, перетворює окремі події міжнародного життя на переплетіння безлічі інтересів, мотивів та факторів. Окрім того вона ускладнює світову політику тим, що «пришвидшує» всі процеси, що в ній відбуваються. Світові політичні процеси стають «системнішими» - зростає кумулятивна системна якість всього, що відбувається у світовій політиці, тобто її дедалі складніше звести до суми окремих процесів. Зростання системності проявляється, наприклад у тому, що телеглядачі в Україні майже щовечора спостерігають новини, скажімо, з Близького Сходу; формують на основі цього суспільну думку; яка впливає на державну політику України на Близькому Сході, в міжнародних організаціях та двосторонніх відносинах. Тобто події у віддалених один від одного регіонах мають безпосередній або опосередкований взаємний вплив. Така системність давно вже властива світовій економічній системі, де зміни на біржі у Нью-Йорку швидко змінюють ситуацію в Європі та Південно-Східній Азії; а для політичної системи ця риса стала притаманною із закінченням «холодної війни».

Пов'язане це із двома обставинами: технологічною та структурною. Перша – результат зростання взаємозалежності світу з, так би мовити, «технічних» причин, що загалом лежать в основі зростання торгівлі, транспортних можливостей та зв'язку. Під впливом зростання такої взаємозалежності «системність» світових політичних процесів збільшувалася починаючи ще із епохи Великих географічних відкриттів. Структурні ж трансформації по закінченню «холодної війни» знищили перепони, що стояли на шляху розповсюдження універсалістських принципів всією міжнародною системою. Результатом стало швидке зростання «системності» міжнародних відносин. Обидві згадані обставини також сприяють збільшенню ефективності м'яких силових ресурсів.

Використання м'якої сили, як і будь-якої іншої, залежить від контексту. Займаючись розповсюдженням власних цінностей та ідей, держава має створити максимально сприятливе для цього середовище. Так, наприклад, застосування м'якої сили є більш ефективним у відкритих суспільствах із децентралізованою владою та демократичним режимом (який включає свободу слова). Можливості «впливати на бажання інших» у закритих країнах із сильною владою диктатора є обмеженими. Крім того, поширювати власні цінності легше у суспільствах із схожими або близькими культурними орієнтаціями. Фундаментальні відмінності провокують реакції відторгнення. Такі ж реакції є відповіддю на занадто агресивне просування будь-якого способу життя або культурного стереотипу. Натомість, краще надавати іншим свободу обирати. Зрештою, необхідно вміти

знаходити правильні пропорції використання м'якої та жорсткої сили. Універсальних правил тут немає, але, в цілому, за допомогою жорсткої сили можна ефективніше досягати конкретних цілей або усувати безпосередні загрози національній безпеці. М'яка ж сила націлена на формування довгострокових умов для реалізації зовнішньої політики, створення дружнього та сприятливого міжнародного середовища.

Література

1. Nye J. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. – New York: Basic Books, 1990
2. Лиотар Ж.Ф. *Состояние постмодерна*. Пер. с фр. – Москва: Институт экспериментальной социологии, 1998.
3. Хабермас Ю. *Вовлечение другого: очерк политической теории*. Пер. с нем. – Москва: Наука, 2001.
4. Фуко М. *Надзирать и наказывать*. Пер. с фр. – Москва: Ad Marginem, 1999.
5. Бурдьё П. *Социология политики*. Пер. с фр. – Москва: Socio-Logos, 1993.
6. Грамши А. *Тюремные тетради*. Пер. с ит. – Москва: Издательство политической литературы, 1991.
7. Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. – New York: Public Affairs, 2004. – P. 2.
8. Nye J. *Cited op.* – ix-x.
9. *Ibid.*, P. 11.
10. *Ibid.*, P. 111.
11. Манжола В.А., Коппель О.А., Капітоненко М.Г та ін. *Системи міжнародних відносин: навчальний посібник*. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2007 – С. 9-21.
12. Див. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. – New York: Free Press, 1992; Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Restructuring of World Order*. – New York: Simon and Shuster, 1996
13. Nossel S. *Smart Power* // *Foreign Affairs*. – Vol. 83, 2004. – P. 131-142.